VALORI LEXICO-SEMANTICE FIGURATE. REPREZENTARE LEXICOGRAFICĂ

Doina NEGOMIREANU

Comunicarea, ca „proces de transmitere a unui mesaj" (DŞ), dispune, ca limbaj verbal, de două căi fundamentale în realizare, calea orală şi cea scrisă.

Transpunerea, chiar şi parţială, a unor componente dintr-un plan în altul este folosită curent: descrierea lingvistică a unei imagini (pictură, fotografie, scenă de film etc.) sau, dimpotrivă, de redare a unei exprimări orale prin mimică, gestică ş.a., ceea ce nu exclude şi combinarea acestora, întâlnită, de altfel, frecvent.

Apelarea specifică în comunicare la enunţ, la combinaţii sintagmatice nu anulează potenţialul informativ de care beneficiază fiecare unitate lexicală în parte, inclusiv în virtutea statutului morfo-sintactic prin care se reprezintă în articularea oricărui mesaj.

Sensul denotativ, al denominaţiei, este reperul prin care se judecă, explicit sau implicit, regimul semantic al tuturor sensurilor stabilizate diacronic afiliate unităţii lexicale.

Dacă derivarea semantică explicită are la bază o asociere transparentă cu una sau mai multe unităţi semice din structura denotaţiei, derivarea semantică implicită, statornicită funcţional printr-o distribuţie inedită în relaţiile interlexicale sintagmatice, se motivează complex, cu repercusiuni în consecinţă asupra procesului de decodare.

Conotaţia care intervine cu analogii pe fondul denotativ urmează adesea trasee pe arii imagistice dificil de apreciat ca stabilitate şi/sau dezvoltare în timp, inclusiv sub aspect numeric.

BDD-A12945 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 00:02:01 UTC)

Grefate pe ceea ce lexicografic se defineşte succint ca „reflectare artistică a realităţii” (DEX:475), conotaţiile expresive sunt identificabile de la nivelul cuvântului până la construcţii lexico-semantice ample, metalogisme sau tipuri de limbaj (vezi, BES, FL, GF, IL, ML, RM, TS).

Constanţa şi frecvenţa în comunicare ale sensurilor sau construcţiilor figurate sunt recunoscute în timp prin mărturii, în cea mai mare măsură, în variantă scrisă, cu o tradiţie de veacuri.

Tehnica audio-vizuală din epoca contemporană oferă posibilitatea înregistrării mesajelor orale în formule variate, depozitarea în bănci de date constituind, în acest sens, o soluţie benefică pentru istoria limbii şi cultură, în genere.

Interesul pentru semantismul aflat sub auspicii metaforice se recunoaşte de-a lungul timpului de la simple analize izolate, vizând încărcătura semantică asumată de un cuvânt anume, la interpretări de text, asociindu-se adesea domenii cu obiective distincte, dar şi cu tangenţe sugestive (retorica, lexicologia, stilistica, poetica ş.a.; vezi, FL, IS, MSA).

Intervenţiile teoretice, la rândul lor, detaşat de mărime, număr sau consistenţă, poartă amprenta stadiilor de cercetare aferente unor perioade şi în virtutea concepţiilor aparţinând unor şcoli lingvistice statuate ca atare la un moment dat.

Indiferent de terminologia practicată pentru ceea ce curent se înţelege prin *sens figurat* (de pildă, *sens conotativ*, *sens afectiv*) sau nuanţe ale acestuia care îi marchează natura (*sensuri metaforice, sensuri metonimice*, prin *sinecdocă*), delimitarea unui asemenea sens prespune o corelare a cunoştinţelor obiective cu ceea ce vorbitorii doresc să releve caracterologic cu maximă forţă persuasivă (vezi, DŞ:200, 448).

Dezvoltând notele particulare prin care se individualizează expresivitatea manifestată la nivelul compartimentelor limbii proiectate în textul poetic, purtător prin excelenţă al unor asemenea valori, profesorul Ştefan Munteanu relevă complexitatea

BDD-A12945 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 00:02:01 UTC)

conexiunilor care se pot regăsi în asemenea spaţiu de comunicare, emblematic pentru sensurile figurate şi prin care „se introduce o notă particulară sugerând elemente în plus, de ordin afectiv, sau diferenţiate funcţional şi adăugate la semnificaţia cuprinsă în noţiune” (MS:157).

Exceptând teoretizările sau analizele vizând sfera beletristicii, lexicografia, prin specific, constituie, fără îndoială, o sursă de neeludat într-o apreciere privitoare la fondul expresiv al limbii, în cazul de faţă al limbii române, cu diferenţe valorice legate de tipologia unor astfel de lucrări (dicţionare generale, explicative, speciale etc.), dar şi legate de momentul istoric al elaborării lor.

O disociere se impune şi din acest punct de vedere. Dicţionarele, cu precădere cele generale şi explicative, includ şi informaţii asupra sensurilor derivate, motivate figurat prin „transferul de denumiri” (BES:55), apelându-se la tropi şi care, prin constanţă funcţională, şi-au dobândit un loc „eligibil” în polisemia unui cuvânt.

Sunt dicţionare care optează pentru o prezentare sincronică (vezi, DEX), altele pentru cea diacronică (precum DLR). Pe de altă parte, dicţionarele explicative, în genere, din varii motive, inclusiv tipologic, nu ilustrează sensurile prin citate semnificative excerptate din texte sau realizate redacţional, decât în cazuri rare, pentru sensuri a căror decodare este considerată dificilă, ambiguă etc.

Oferta unor dicţionare generale, de tipul DLR, este mai generoasă, nu numai prin faptul că sensurile figurate au o susţinere cu citate, prezentate în ordinea lor istorică, dar şi prin tehnica laxă adoptată, permiţând marcarea unor asemenea valori şi ca simple nuanţe nelexicalizate, care, în timp, lipsite de atestări noi care să le confirme o prezenţă în comunicarea scrisă sau orală, devin, practic, „efemeride semantice”.

BDD-A12945 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 00:02:01 UTC)

Un adjectiv precum **tocită,-ă**, de pildă, derivat al verbului **toci**[1], este înregistrat în DEX ca determinant doar prin ceea ce se redă şi în sensul denotativ al verbului „care nu mai taie, cu tăişul uzat, ros, îngroşat", despre obiecte tăioase sau ascuţite, cu o generalizare aparte, înţelesul: „ros, uzat". În DLR, adjectivul apare cu o structură polisemantică, în care, exceptând sensul denotativ şi generalizarea, identice cu cele din DEX, se relevă o diversificare cu sensuri stabilizate, în plan expresiv, cu un transfer de la i n a n i m a t la a n i m a t: „slăbit, amorţit" (*auzul şi văzu-i tocit*), iar despre cuvinte, fraze etc., cu sensul „banalizat prin repetare deasă...". În ambele cazuri, dezvoltarea semică are la bază „lipsa de funcţionalitate".

O paradigmă distribuţională variată, susţinând nuanţe expresive, de tip metaforic, sub incidenţa denotaţiei, dar fără constituiri semantice propriu-zise, conduce la o deschidere în sfera a n i m a t u l u i şi cea a i n a n i m a t u l u i (de exemplu, *coarnele* [lunii]*... sunt cam tocite*; *blănile tocite; hainele ei tocite de aba; sufletul tocit; gleznele tocite* ş.a.; DLR).

Un tip aparte de dicţionar special este *Dicţionarul **Luceafărului** eminescian* (vezi, DE) care, prin natura textului abordat, este dominat, prin excelenţă, de conotaţii expresive la nivel strict lexical, dar şi de contexte figurate, de imagini artitice în care cuvintele îşi menţin şi valori denotative. Inventarul lexical, care depăşeşte 700 de unităţi, include aproximativ 130 de cuvinte, având în structura lor polisemantică unul sau mai multe sensuri figurate sau nuanţe figurate asumate de contexte desfăşurate pe spaţii mai restrânse sau mai largi în constituirea mesajului, viziunea poetică justificând ocurenţa multora doar în textul eminescian. Substantivul **noapte**, de pildă, are un prim sens, denotativ („timpul dintre seară şi dimineaţă"), cu un derivat metaforic, „somnul şi visele nopţii" (DE).

Sensul al doilea, figurat, este identic cu cel înregistrat şi în DLR, cu variante definiţionale, marcându-se „lipsa de lumină",

BDD-A12945 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 00:02:01 UTC)

„întunericul adânc” (*noaptea cea deşartă*), având, la rândul lui, derivatul definit prin „stare de tristeţe”, regăsit cu acelaşi regim, dar cu o lărgire semică în DLR: „stare de tristeţe (apăsătoare), de suferinţă morală, de apăsare”, beneficiind ca susţinere şi de texte eminesciene (*ochii tăi sunt stele-n noaptea mea*). În lanţul derivativ al sensului sunt şi înţelesuri decodabile doar în limitele contextuale ale poemului eminescian: „(Contextul se referă la ciclica naştere – moarte – renaştere a cosmosului) Neantul, haosul de dinainte de începutul lumii. *Dar sori în lume de n-or fi/ Din noapte or să crească*”. Apoi, „(Şi determinat prin „vecinică”, „vergină”, „crudă”) Haosul de dinainte de începutul lumii. *Din reci adâncuri ce ascund/ Cuvântul nopţii crude...*” şi, inclusiv, sensul metaforic „Stare sufletească tulbure şi apăsătoare, suferinţă morală. *...Revarsă linişte de veci/ Pe noaptea mea de patimi.*”

Extensia semică, printr-o derivare succesivă pe linie figurată, transpare cu evidenţă prin tehnică lexicografică, relevanţa lexico-semantică propriu-zisă fiind verificabilă în timp, ca o reală deschidere spre o nouă proiecţie semantică, indice al unei necesităţi în comunicare. Astfel, potenţialul lexico-semantic expresiv, alături de importanţa lui strict lingvistică, se constituie şi într-o mărturie utilă (gnoseologic, filozofic, psihologic, sociologic etc.) pentru interpretări atotcuprinzătoare şi veridice în spaţiul gândirii şi simţirii româneşti (vezi, de pildă, CS, IS, MA, OP, VS).

BIBLIOGRAFIE

BES Bucă, Marin, Evseev, Ivan, *Probleme de semasiologie*, [Timişoara], Editura Facla, 1976.

CS Coteanu, Ion, *Stilistica funcţională a limbii române*, Bucureşti, EA, 1973.

BDD-A12945 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 00:02:01 UTC)

DE Marian, Rodica, Şerban, Felicia, *Dicţionarul* ***Luceafărului*** *eminescian*, Cluj-Napoca, Clusium, 2000.
DEX *** *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, Univers Enciclopledic, 1996.
DLR *** *Dicţionarul limbii române*, Serie nouă, tomul VII, partea 1, litera N, Bucureşti, EARSR, 1971; tomul XI, partea a 3-a, litera T, Bucureşti, EARSR, 1983.
DŞ *** *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, EŞ, 1997.
FL Fontanier, Pierre, *Figurile limbajului*, Bucureşti, Editura Univers, 1977.
GF Genette, Gérard, *Figuri,* Bucureşti, Editura Univers, 1978.
IL Irimia, Dumitru, *Limbajul poetic eminescian,* Iaşi, Editura „Junimea", 1979.
IS Iordan, Iorgu, *Stilistica limbii române,* ed. 2, Bucureşti, EŞ, 1975.
MA Munteanu, Ştefan, *Limba română artistică*, Bucureşti, EŞE, 1981.
ML Munteanu, Ştefan, *Lingvistică şi stilistică*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2005.
MS Munteanu, Ştefan, *Stil şi expresivitate poetică*, Bucureşti, EŞ, 1972.
MSA Munteanu, Ştefan, *Scrieri alese*, Cluj-Napoca, Clusium, 2003.
OP Oancea, Ileana, *Poezie şi semioză*, Timişoara, Editura Marineasa, 1999.
RM Ricoeur, Paul, *Metafora vie,* Bucureşti, Editura Univers, 1984.
TS Tamba-Mecz, Irène, *Le sens figuré*, [Paris], Presses Universitaires de France, [1981].
VS Vianu, Tudor, *Despre stil şi artă literară,* [Bucureşti], Editura Tineretului, [1965].

BDD-A12945 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 00:02:01 UTC)